

Predikce učebních obtíží u předškolních dětí

Prediction of learning difficulties of preschool children

Helena Havlisová

Katedra pedagogiky a psychologie, PF JU

Klíčová slova: předškolní děti, prevention, včasná identifikace, učební obtíže

Keywords: preschool children, prevention, timely identification, learning difficulties

Abstrakt: V evropských i našich školských dokumentech se klade velký důraz na počáteční vzdělávání, na význam prevence obtíží a včasnou identifikaci dětí s vývojovými odchylkami, které se mohou stát jejich zdrojem. Nezastupitelnou úlohu v prevenci raných učebních obtíží by měla sehrát včasná a cílená diagnostika v předškolním věku, na kterou pak navazují specifické intervence. Pro komplexní posouzení rizik je třeba jak obecné zhodnocení předpokladů dítěte pro zvládnutí školní zátěže, tak specifické zhodnocení vyzrálosti dílčích funkcí potřebných pro zvládnutí nároků prvopočátečního čtení a psaní.

Abstract: Both European and our educational policies emphasize early educational experiences, prevention of disabilities and timely identification of children with developmental differences that might become the causes of these difficulties. Irreplaceable role in prevention of early learning difficulties should play timely and focused diagnostics in preschool age that will be followed by specific interventions. In order to consider the possible risk factors it is necessary not only to evaluate the child's general predisposition to cope with the school load, but also to evaluate the child's specific functional components necessary for coping with the demands of early reading and writing as regards their maturity

Úvod

Poměrně značné procento dětí se již na samém začátku školní docházky potýká s problémy v počátečním osvojování školních dovedností (tj. čtení, psaní). Tyto problémy pak mohou mít své důsledky pedagogické, psychologické i sociální. Hromadící se školní neúspěchy znamenají zklamání, zmeškané příležitosti ke speciální péči, přidružují se další rizika v oblasti osobnostního rozvoje i socializace.

V evropských i našich školských dokumentech se klade velký důraz na počáteční vzdělávání, na význam prevence obtíží a včasnou identifikaci dětí s vývojovými odchylkami, které se mohou stát jejich zdrojem. Nezastupitelnou úlohu v prevenci raných učebních obtíží by měla sehrát včasná a cílená diagnostika v předškolním věku, na kterou pak navazují specifické intervence ke zmírnění vývojových odchylek. Pro komplexní posouzení rizik je třeba jak obecné zhodnocení předpokladů dítěte pro zvládnutí školní zátěže, tak specifické zhodnocení vyzrálosti dílčích funkcí potřebných pro zvládnutí nároků prvopočátečního čtení a psaní.

Nejefektivnějšími prostředky pro snižování rizika raných školních obtíží mohou být včasná identifikace vývojových obtíží a na ni pak navazující specifická péče a specifická intervence (např. Fletcher, Foorman, 1994). Stále častěji je propagována právě potřeba včasného zachytu dílčích deficitů ve vývoji, tj. kognitivních a percepčně motorických schopností a dovedností, jako podkladu pro zahájení individuálně zaměřené a cílené stimulace (Arnquist, 1991; Badian, 1994; Fawcett, 2001).

Primární zájem o včasné podchycení rizikových faktorů, které mohou sehrát významnou roli v etiologii školních neúspěchů, vede především v zahraničí k vytváření cílených diagnostických instrumentů – screeningových zkoušek. Výzkumně je prověřována jejich spolehlivost i přínos pro stanovování prognózy úspěšnosti ve výuce čtení a psaní (Lazarová, 1999; Kucharská, Švancarová, 2001; Havlisová, 2005; Kucharská, 2006). Jednotlivé vyhledávací procedury, které jsou přímo zaměřeny na odhalování rizika, se od sebe liší počtem zvolených prediktorů i nároky na administraci a vyhodnocování (Kucharská, 2006).

Proto sestavily D. Švancarová a A. Kucharská **Test rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky** (2001), ovlivněný některými prověřenými zkouškami (Wepman – Matějček, Moselyová, Edfeld, Frostigová). Výzkumně byla prověřena validita této metody (1996; 2000; 2001) a tak byla potvrzena možnost jejího využití k detekci odchylek v dosažené úrovni schopností a předpokladů pro čtení a psaní.

Test svými parametry splňuje nároky na screeningovou metodu. Administrace testu je nenáročná. Je zadáván individuálně a trvá 20 – 30 minut, jeho snímání může probíhat přímo ve školních podmínkách a provádět jej může i zaškolený pedagog. Splňuje i nejdůležitější podmínku, kterou je přesný systém vyhodnocování. Autorky k tomuto účelu vytvořily systém stenových norem k rozlišení výkonu. Podle nich je možno pak určit, do jakého pásma výkon vyšetřovaného dítěte spadá. Pro interpretaci testu je specifikována hranice rizikové oblasti, tj. pásma ohrožení vzhledem k možnému budoucímu rozvoji poruch čtení a psaní. Ta je pak indikací pro zahájení individuálně zaměřené stimulace k vyrovnání vývojových deficitů.

Screeningových metod, které slouží k vyhledávání rizikových dětí a které poskytují i informace o dosažené vývojové úrovni pravděpodobných předpokladů ke čtení a psaní u dětí raného školního věku a zejména pak věku předškolního a které by byly zároveň uvolněny pro použití pedagogy v podmínkách vzdělávacích institucí (mateřských škol a 1. stupně základních škol) je u nás velký nedostatek.

Současnou verzi testu je možno použít nejdříve v době vstupu dítěte do školy. Tedy těsně okolo nástupu do 1. třídy, popřípadě během prvního pololetí prvního ročníku. Autorky v původní verzi uvažovaly zároveň o možnosti využití nástroje i pro diagnostiku dětí předškolního věku. Tuto možnost však bylo potřeba experimentálně prověřit.

Výzkumný cíl

Pro stanovené účely byla zpracována studie na souboru předškolních dětí., která se zabývala ověřováním vlastností Testu rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky v experimentálním souboru předškolních dětí ve věku 5,5 – 6,5 let.

Z výzkumného záměru vyplynuly následující dílčí cíle:

1. Posouzení vývoje předpokladů pro čtení a psaní pomocí screeningové metody Test rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky v průběhu předškolního věku, s finálním využitím v průběhu 1. třídy (tj. od 5,5 do 7,5 let), prověření psychometrických parametrů metody.
2. Zhodnocení prediktability metody (depistáž dětí s vývojovými odchylkami v předškolním věku, ze kterých mohou v rané školním věku vyplývat obtíže ve čtení a psaní, 1. a 2. šetření).
3. Pokusit se v případě potřeby, na podkladě získaných údajů, o vytvoření stenových norem k testu pro populaci předškolních dětí ve věkovém intervalu 5,5 – 6,0 let.

Soubor

Testem bylo vyšetřeno celkem 488 dětí, které v době prvního šetření navštěvovaly předškolní oddělení mateřských škol . Šetření se účastnilo 32 mateřských škol z Jihočeského kraje, zastoupeny byly školy z Českých Budějovic, větších měst, menších měst i školy vesnické.

Vzorek předškolních dětí tvořilo 276 chlapců a 212 dívek, což je možno považovat za přiměřený poměr mezi oběma pohlavími.

Do druhého šetření, realizovaného s ročním odstupem na počátku druhého pololetí 1. třídy, pak byly zařazeny pouze ty děti, jejichž výkony v testu (první šetření) spadaly do pásma rizika. V této etapě byl test administrován u skupiny 110 dětí, z toho u 68 chlapců a 42 dívek.

Metody

Ve výzkumu byla použita prediktivní baterie Test rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky (Kucharská, Švancarová, 2001).

Pro validizaci metody byly získávány další údaje prostřednictvím nestandardizovaného dotazníku pro učitelky 1. tříd základních škol zaměřeného na počátky získávání školních dovedností (Kucharská, Švancarová, 2001) a údajů o prospěchu.

Pro získání komplexnějšího pohledu byla zařazena anketa pro učitelky mateřských škol, zaměřená na zmapování jejich zkušeností s Testem rizika a dále na zjišťování jejich názorů na využití této metody v podmínkách mateřských škol.

Získaná data byla statisticky zpracována, analyzována a interpretována. Na jejich podkladě byl vytvořen návrh na doplnění stenových norem k Testu rizika.

Časový postup

Výzkum byl realizován ve dvou letech.

1. rok:

Byla provedena příprava projektu k ověřování Testu rizika . V rámci ní byly osloveny vytypované mateřské školy a byly proškoleni předškolní pedagogové pro práci s testem (administrace testu). Následovalo první šetření pomocí Testu rizika ve skupině předškolních dětí (test půl roku před nástupem do školy) a vyhodnocování získaných dat.

2. rok:

Ve druhém roce proběhlo druhé výzkumné šetření pomocí Testu rizika (re-test s ročním odstupem) ve skupině rizikových dětí a dále validizace pomocí dotazníku pro učitelky 1. tříd. Vyhledávání dětí , snímání testu, zadávání dotazníků a sběr údajů o školních výsledcích (známky) prováděli zaškolení studenti končících ročníků studia Učitelství pro 1. stupeň základních škol. S ročním odstupem proběhla anketa pro učitelky mateřských škol.

V závěru druhého roku výzkumu byly zpracovány výsledky a připraveny návrhy na možnosti využití testu pro populaci předškolních dětí.

Výsledky

Předmětem výzkumu bylo ověření vlastností standardizované screeningové metody Test rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky v populaci předškolních dětí ve věku 5,5 – 6,0 let a tím i ověření použitelnosti testu pro diagnostiku předškolních dětí.

Výsledné údaje vstupního vyšetření ukázaly rozdíly mezi chlapci a dívkami. Chlapci ve věkové skupině 5,5 – 5,8 let se pohybovali svými výkony v pásmu rizika (podle norem stanovených Testem rizika pro nejmladší věkovou skupinu 6,0 – 6,6 let). Zatímco dívky stejného věku dosahovaly při stejné normě výkony v pásmu průměru. Se vzrůstajícím věkem výkon v testu rostl, ale rozdíly mezi chlapci a dívkami trvají. Šestiletí chlapci již dosahují dokonce mírně lepší výkon než stejně staré dívky. Tyto údaje korespondují s poznatky o odlišné vývojové dynamice mezi oběma pohlavími, v neprospěch chlapců, v předškolním věku.

Se vzrůstajícím věkem tedy výkon v testu roste, ale v obou skupinách – chlapci a dívky - odlišně. Výkony jsou u sledovaných souborů ovlivněny jak věkem, tak pohlavím dítěte. Uvedené výsledky jsou v souladu se zjištěními, která uvádí Kucharská se Švancarovou a hovoří ve prospěch zachování norem pro rozlišení výkonu obsahující kritéria : a) nepřilíh široké věkové intervaly a b) pohlaví.

Bylo potřeba ověřit, jak jsou předškolní 5,5 – 6,0 leté děti schopny plnit testem stanovené normy pro nejmladší věkovou skupinu 6,0 – 6,5 let. Tedy zda je tyto normy možno považovat za optimální i u dětí předškolního věku. Nasbírané údaje u výběrového souboru (druhé výzkumné šetření) byly podrobeny rozboru, při němž šlo o zkoumání diferencí mezi dětmi z hlediska pohlaví a věkových intervalů ve vztahu k platným normám testové baterie. Z výsledků je vidět významný nárůst hodnot se stoupajícím věkem u obou sledovaných

souborů chlapců a dívek. Výjimku tvořila nejmladší věková skupina 5,5 – 6,0 letých chlapců. Pro chlapce této věkové skupiny jsou uvedené normy k rozlišení výkonů příliš „tvrdé“, při jejich použití se chlapci dostávají do nižších výkonových pásem. Naproti tomu dívky stejné věkové skupiny jsou schopny normy plnit a není tudíž potřeba je významněji revidovat.

Na základě výše uvedených nálezů byly vytvořeny rozšířené normy k Testu rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky. Nově vytvořené normy pro chlapce ve věkovém intervalu 5,5 – 6,0 let by mohly být využívány prozatím jako regionální normy pro Jihočeský kraj. Při diagnostice dívek stejné věkové skupiny je možno používat původní normy Testu rizika pro nemladší věkovou skupinu 6,0 – 6,5 let.

Výzkum se dále zaměřil na zjišťování vztahu mezi výkonem v testové baterii (odrážejícím vývoj percepčně motorických funkcí) a hodnocením rozvíjených školních dovedností, prováděným učitelem. Svými učiteli byly posuzovány ty děti, u nichž byly po testování (výkon v pásmu rizika) očekávány potenciální problémy již v počátečních fázích nácviku čtení a psaní, tj. na konci prvního pololetí 1. ročníku. Byly nalezeny některé významné vazby z korelační analýzy mezi výkony v následném re-testu u identifikované rizikové skupiny a hodnocením učitele. Tyto vazby mají následující souvislosti. Nízké výsledky v testu jsou doprovázeny obtížemi ve vývoji základních dovedností, zejména technika čtení u těchto dětí je na nižší úrovni ve srovnání se stejně starými vrstevníky. Registrována je dále nízká vyspělost v psaní a pravopisu. Dále byly zjištěny statisticky významné vazby s hodnocením motivace ke školní práci a adaptace na školní prostředí. Jak motivace, tak i adaptace na školu jsou považovány za známky pracovní zralosti a představují významné předpoklady pro výuku, zejména na 1. stupni základní školy.

Získané výsledky ankety pro učitelky mateřských škol posloužily k doplnění celkového rámce realizovaného výzkumného šetření. Respondentky měly zodpovědět dva anketní dotazy. První se vztahoval k vyjádření osobní zkušenosti s používanou testovou baterií. Převažovaly jednoznačně pozitivní zkušenosti předškolních pedagogů se samotným testem. Za podstatné pro praktické používání nástroje považují důkladné proškolení a doplnění o supervize. Ve druhém anketním dotazu učitelky hodnotily využitelnost testu ve své práci a v režimu své mateřské školky. I zde se učitelky shodovaly v názoru, že výsledky diagnostiky získané prostřednictvím Testu rizika jim mohou v mnohém napomoci získat komplexnější pohled na aktuální stav vývoje dítěte a kvalifikovaněji, v případě potřeby, navázat specifickou intervencí ke zmírnění zjištěných vývojových odchylek.

Shrnutí

Jedním z nástrojů edukačního screeningu je i testová baterie Test rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky našich autorek Kucharské a Švancarové. Vznikla z potřeb praxe se záměrem přispět již v první fázi práce se žákem k poznání předpokladů k učení čtení a psaní a vytvořit odpovídající podklad pro volbu efektivních forem pomoci. Protože autorkami nebyla experimentálně ověřována deklarovaná možnost využití testu i při diagnostice dětí v mateřských školách, bylo potřeba tuto možnost prověřit.

Bylo zjištěno, že pro možnost využívání testové baterie k záchytu rizikových dětí předškolního věku (v intervalu 5,5 až 6,0 let), bude nutné vytvořit a doplnit stenové normy pro chlapce uvedené věkové skupiny. Dále bylo zjištěno, že původní testem stanovené stenové normy pro nejmladší skupinu dívek (v intervalu 6,0 až 6,5 let) je možno využívat při diagnostice dívek ve věku 5,5 až 6,0 let. Pro přesnější posouzení výkonů chlapců ve věku 5,5 až 6,0 let byly vytvořeny adekvátní stenové normy. Vzhledem k charakteru experimentálního souboru (normy byly získány na populaci předškolních dětí Jihočeského kraje) však nelze formulovat jednoznačné závěry týkající se standardizace vytvořených norem. Další snahou proto je pokračovat v experimentálním šetření, které bude obsahovat potřebný širší normativní soubor.

Dále se ukázalo jako užitečné zpřístupnit tento diagnostický nástroj i učitelkám mateřských škol, které o nové diagnostické metody mají zájem a jsou schopny je uplatňovat ve své pedagogické práci. Pokud by učitelky mateřských škol a učitelé elementaristé byli cíleně teoreticky i prakticky seznamováni s poznatky prevence školních obtíží, bylo by možno předcházet řadě problémových situací ve škole, v rodině, ale především u dítěte.

Literatura

- ARNQUIST, A. Phonemic awareness in preschool children: Four studies on the relationship between phonemic awareness, reading ability and short term memory. UPPSALA University, Sweden, 1991.
- BADIAN, N. A. P. Predicting reading progress in children receiving special help. *Annals of Dyslexia*, 1993, vol. 43, s. 90-109. ISSN 0736-9387
- BADIAN, N. A. Preschool Prediction: Orthographic and phonological skills and reading. *Annals of Dyslexia*, 44, 3-25, 1994.
- CATTS, H.V. Early identification of dyslexia : Evidence from a follow-up study: Speech-Language Impaired Children. *Annals of Dyslexia*, 1991, vol. 41, s.163-178. ISSN 0736-9387.
- FAWCETT, A. J.; SINGLETON, C.H.; PEER, L. Advances in early screening for dyslexia in the United Kingdom. *Annals of Dyslexia*, 1998, vol. 48, s.57-88. ISSN 0736-9387.
- FLETCHER, J.M.; FOORMAN, B.R. Issues in definition and measurement of learning disabilities: The need for early intervention. In LYON, G.R. (Ed.) *Frames of reference for the assessment of learning disabilities*. Baltimore: Brookes, 1994.
- HAVLISOVÁ, H. K možnostem predikce připravenosti předškolních dětí na výuku čtení a psaní (v kontextu prevence raných učebních obtíží): Disertační práce. Praha, PedF UK 2006.
- HORNSBY, B. Early identification and remediation. *Dyslexia Contact: The Official Journal of the British Dyslexia Association*, 1993, vol. 12, no. 2, s. 12-15.
- KUCHARSKÁ, A. Vývojové ukazatele čtení a psaní ke konci předškolního věku a v době nástupu do školy. Disertační práce. Praha: PedF UK, 2006.
- KUCHARSKÁ, A. Riziko dyslexie. In *Pedagogicko-psychologické poradenství. Zpravodaj IPPP*. Praha: IPPP ČR, 2007.
- Lazarová, B. K možnostem předškolní diagnostiky připravenosti dětí k nácvičce čtení. In KUCHARSKÁ, A. (Ed.) *Specifické poruchy učení a chování, Sborník 2000*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-389-7.
- SCARBOROUGH, H. Identifying and helping preschoolers who are at risk for dyslexia. *Perspectives: The International Dyslexia Association*. Winter 1999, vol. 25, no. 1, s. 1-4.
- ŠVANCAROVÁ, D.; KUCHARSKÁ, A. Test rizika poruch čtení a psaní pro rané školáky. Praha: Scientia, 2001. ISBN 80-7183-221-9.
- SHAYWITZ, S. Dyslexia. *Scientific American*, 1996, 275, no. 5, s. 98-104.